

โต๊ะโมะ : เหมืองทอง หัวเมืองอิสระ ของชาวจีนและสัมปทานของบริษัทฝรั่ง ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19

มีหลักฐานที่ระบุถึงการค้นพบทองคำในดินแดนตอนในของกลุ่มน้ำสายบุรีมาเป็นระยะเวลา ยาวนาน ในบันทึกของอีรีเดีย (Eredia) ในช่วงต้นศตวรรษที่ 17 กล่าวถึงเหมืองทองคำขนาดใหญ่ ที่อยู่ในหุบเขาของแม่น้ำสาย (Cea) โดยทองที่พบนั้นมีปริมาณมากทั้งในรูปของผงทองและ เกล็ดทอง ซึ่งจะนำไปขายที่มะละกา และเป็นที่ยูจกกันดีในหมู่มากับต้นและพ่อค้าที่นั่นที่มักจะ ซื่อทองเพื่อนำไปซื้อสินค้าที่ชายฝั่งโคโรมันเดล (หรือโจพะมณฑล)¹ หรือในคราวพระยาอภัยสงคราม และพระยาสงขลา (เถียนจ๋อง) จัดการแยกปาดานีออกเป็น 7 หัวเมืองในช่วงต้นศตวรรษที่ 19 “ตกหมกเหมืองทอง” ก็ถูกระบุให้เป็นเขตแดนของระแงะ² ซึ่งสะท้อนถึงการดำรงอยู่ ของการทำเหมืองทองที่โต๊ะโมะที่มีความสืบเนื่องยาวนาน แต่การเข้ามาหาทองคำของชาวจีนนั้น เริ่มต้นเมื่อใดยังไม่มียหลักฐานที่ระบุแน่ชัด เพราะถึงแม้ว่าชาวจีนจะเข้ามาในปาดานีและ กลายเป็นชุมชนขนาดใหญ่ตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 แล้วก็ตาม แต่หลักฐานของจีนในช่วงเวลาดังกล่าว ดูจะไม่ระบุถึงเรื่องนี้แต่อย่างใด³

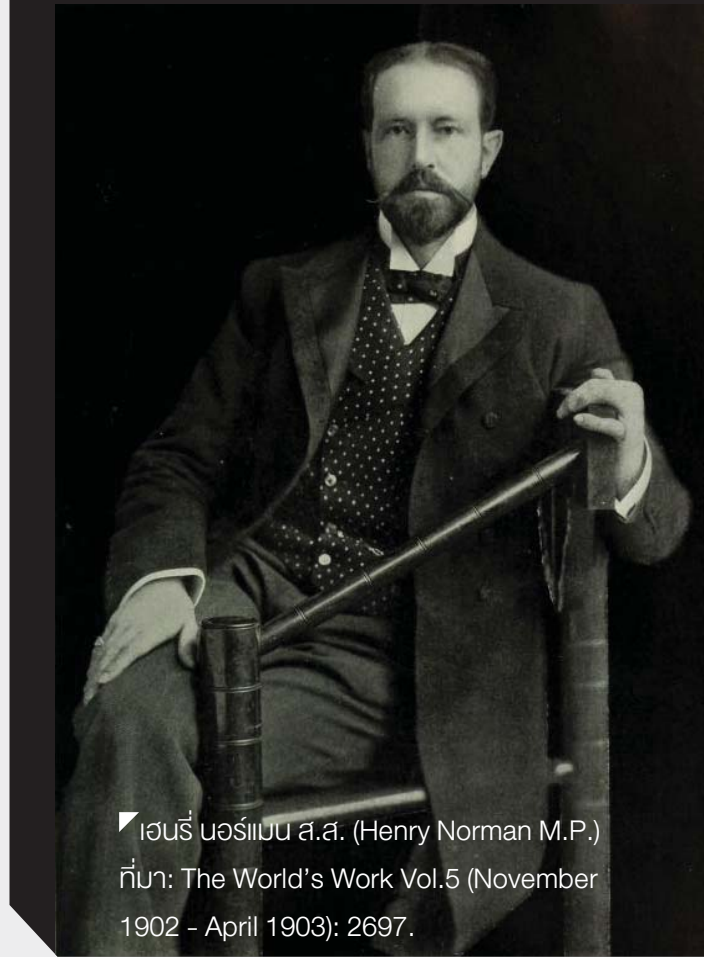
¹ J.V. Mills, “Eredia’s Description of Malaca, Meridional India, and Cathay,” *Journal of Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society* 8,1 (April, 1930): 233.

² พระยาวิเชียรคีรี (ชม), “พงษาวดารเมืองปัตตานี,” *ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย 2457): หน้า 10-11.

³ ปิยดา ชลวร, *ประวัติศาสตร์ปัตตานีในคริสต์ศตวรรษที่ 16-18 จากบันทึกของจีน วิวาทและญี่ปุ่น* (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, 2554), 81-138.

รัฐอิสระของชาวจีน

จากการสำรวจและเก็บข้อมูลจากคำบอกเล่าจากชาวมลายูของเฮนรี หลุยส์ (Henry Louis) ผู้เชี่ยวชาญเหมืองแร่และโลหวิทยาชาวอังกฤษ⁴ ซึ่งได้เดินทางเข้ามาสำรวจบริเวณลุ่มแม่น้ำสายบุรีในช่วงปลายปี 1890 เล่าว่าทองคำที่โต๊ะโมะถูกค้นพบโดยพวกเขาโกที่มีอำนาจพิเศษเหนือมนุษย์มีเลือดสีขาวและอาศัยอยู่กับทอง แต่ต่อมาคนมลายูก็เข้ามาหาทองที่นี่มาเป็นเวลาหลายศตวรรษก่อนที่ชาวจีนเข้ามาในราวศตวรรษที่ 18 ทองคำเป็นแรงจูงใจเพียงประการเดียวของการเข้ามาในดินแดนตอนในของที่นี่ จากการเข้ามาเป็นกลุ่มเล็กๆ ของชาวจีนที่ต้องประสบความยากลำบากอย่างแสนสาหัส โดยเฉพาะจากการปล้นสะดมของชาวมลายูซึ่งราชาหรือผู้ปกครองมลายูในแถบนี้ หากไม่สนับสนุนการปล้นสะดม ก็ไม่มีที่ท่าจะจัดการห้ามปรามแต่อย่างใด คงได้แต่วางเฉยต่อการกระทำดังกล่าว กองกำลังของชาวมลายูเข้าโจมตีชุมชนชาวจีนเล็กๆ ที่อยู่กระจัดกระจายตามเขตที่มีทองคำราวานจีนที่เดินผ่านเข้าเขตชาวมลายูก็จะถูกสังหารทั้งสิ้น หากจะหนีรอดก็ต้องเข้าไปในป่าทองคำและทรัพย์สินมีค่าก็จะถูกปล้นริบเอาไป แต่ด้วยทิวิมานะอันเป็นคุณลักษณะของชาวจีน พวกเขาก็ยังกลับเข้ามาในเขตนี้อีก แต่ด้วยจำนวนที่มากขึ้นและมากขึ้นจนเป็นจำนวนที่กองกำลังชาวมลายูไม่สามารถทำอันตรายและสังหารได้อย่างง่ายๆ

▶ เฮอร์นอร์แมน ส.ส. (Henry Norman M.P.)
ที่มา: The World's Work Vol.5 (November 1902 - April 1903): 2697.

เหมือนแต่ก่อน ความเข้มแข็งจึงเกิดขึ้นพร้อมกับความมั่งคั่งของชุมชนชาวจีนในโต๊ะโมะ จนกระทั่งช่วงเวลาหนึ่งก็มีหัวหน้าชาวจีนขอรับการแต่งตั้งจากกษัตริย์สยามให้เป็นผู้ปกครองเขตเหมืองทองคำนี้ โดยสถานะอันวิเศษนี้แลกับเครื่องราชบรรณาการที่มีมูลค่าสูง และ “นิคมชาวจีน” ก็ค่อยๆ มีการจัดการตัวเองตามแนวทางแห่งชนชาติของตนเอง ซึ่งมีการจัดการ อย่างเป็นระเบียบและทำงานหนัก ทำให้ในช่วงเวลาที่หลุยส์เข้าไปเขตโต๊ะโมะได้กลายเป็นที่ตั้งชุมชนชาวจีนขนาดใหญ่

⁴ เฮนรี หลุยส์ ภายหลังเป็นศาสตราจารย์ ที่มีชื่อเสียงทางวิชาการเหมืองแร่และโลหวิทยา แต่ในขณะนั้นเขาได้ตั้งสำนักงานที่ปรึกษาเหมืองแร่อยู่ที่สิงคโปร์ ซึ่งรับดูงานด้านวิศวกรรม การจัดการและให้คำปรึกษาแก่เหมืองแร่ต่างๆ บนคาบสมุทรมลายู สยามและบอร์เนียว ได้เดินทางเข้ามาสำรวจบริเวณลุ่มแม่น้ำสายบุรีในช่วงปลายปี 1890 ซึ่งก่อนหน้านั้นหุ้นส่วนของเขาคือ เอช. เอ็ม. บีเชอร์ (H.M. BECHER) ได้เคยมาสำรวจและทำแผนที่ไว้เมื่อหลายปีก่อน

เหมือนทองคำเท่านั้น แต่ยักรวมถึงการควบคุมปกครองกำลังคน ซึ่งเป็นชาวจีนเหมือนกัน ซึ่งเรียกว่า “กัปตันจีน” จากข้อเขียนของฉัตรชัย วิเศษสุวรรณภูมิ หรือ “พนมเทียน” ระบุว่าปู่ทวดของเขา เป็นคนแรกที่ได้รับประทานบัตรและได้รับบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็น “พระวิเศษสุวรรณภูมิ” ในขณะที่ปู่ของพนมเทียนหรือบุตรชายของพระวิเศษสุวรรณภูมิ คือ “อาฟัด” (ซึ่งไม่ใช่ชื่อจริงแต่อย่างใด) หรือ “จีนพัด” ได้รับบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็น “หลวงวิเศษสุวรรณภูมิ” เป็นผู้สืบทอดทำเมืองทองไต่ะโมะเป็นคนต่อมา⁷ โดยที่การมอบสิทธิเหนือบริเวณไต่ะโมะดังกล่าวอาจจะเกิดขึ้นตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 และสมัยรัชกาลที่ 5 ตามลำดับ⁸

จากบันทึกของชาวตะวันตกเกี่ยวกับไต่ะโมะ ในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 ก็มักกล่าวถึงหัวหน้าชาวจีนที่นั่น ซึ่งหมายถึงอาฟัด หรือ หลวงวิเศษสุวรรณภูมิ ว่ามีสถานะประหนึ่งราชา หรือเป็น “ราชาชาวจีน” (Chinese Raja) ที่ปกครองดินแดนตอนในของกลุ่มแม่น้ำสายแห่งนี้ เฮนรี นอร์แมน (Henry Norman) ที่เข้ามาสำรวจในช่วงกลาง

ทศวรรษ 1890 กล่าวว่า “หัวหน้า [ของไต่ะโมะ] ที่เป็นลูกครึ่งจีน ผู้ส่งบรรณาการปีละเพียงเล็กน้อย เมื่อเทียบกับอำนาจที่เขาใช้ปกครองอย่างเผด็จการ เบ็ดเสร็จเด็ดขาดเหนือชุมชนจีนเล็กๆ แห่งนี้”⁹ ความน่าเกรงขามนี้ ดับเบิลยู ดับเบิลยู สเกิต (W.W. Skeat) นักมานุษยวิทยาที่ผ่านเข้าไปไต่ะโมะในปี 1899 ก็กล่าวไว้เช่นกันว่า “กัปตันจีน..... ผู้ขนานนามตนเองว่าเป็นราชาแห่งไต่ะโมะ” (self-styled Raja of Tomoh) จะติดตามไปส่งคณะสำรวจด้วย ซึ่งสเกิตพยายามปฏิเสธและให้กลับไปเพราะเขามีชื่อเสียงไม่ค่อยดีนักในหมู่คนมลายูในแถบนี้¹⁰ “ผู้คนในหมู่บ้านบลิมเบงนี้มีความเกรงกลัวหลวงวิเศษมาก ถ้าให้หลวงวิเศษอยู่ที่นี่เขาทำการของเขาไม่สะดวก”¹¹ ซึ่งหมายถึงชาวบ้านจะหวาดกลัวนักมานุษยวิทยาจีนไม่สามารถไปเก็บข้อมูลภาคสนามได้

หลวงวิเศษสุวรรณภูมิปกครองไต่ะโมะอย่างอิสระ แม้ว่าไต่ะโมะจะอยู่ในแขวงเมืองระแงะที่มีราชาหรือพระยาเมืองปกครองก็ตาม ความพยายามอ้างสิทธิเหนือดินแดนและผู้คนในการที่จะจัดเก็บภาษีของราชาระแงะ เจมส์ แมคคาร์ธี

⁷ พนมเทียน, ลึกลับจากลันซัง (กรุงเทพฯ: คณศบุรี, 2553), หน้า 20-21. พนมเทียนระบุว่าเขาจำชื่อของปู่ทวดหรือพระวิเศษสุวรรณภูมิไม่ได้ ในขณะที่ปู่หรือหลวงวิเศษสุวรรณภูมิเขาไม่ได้ระบุชื่อจริงไว้แต่อย่างใด โดยพนมเทียนให้ข้อมูลที่ต่างไปจาก กองบรรณาธิการวารสารรัฐสมิแล, “ไต่ะโมะเหมือนทองที่ถูกลิ้ม,” หน้า 32. ที่ระบุว่าอาฟัดเป็นคนแรกก็ได้รับบรรดาศักดิ์และราชทินนามเป็นหลวงวิเศษสุวรรณภูมิอันเป็นที่มาของนามสกุลวิเศษสุวรรณภูมิ

⁸ *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (31 March 1892): 3.

⁹ Henry Norman, *The People and Politics of the Far East* (London: T. Fisher Unwin, 1895), p. 556.

¹⁰ W.W. Skeat, “Reminiscences of the Expedition,” *Journal of the Malayan Branch of the Royal Asiatic Society* 26:4 (December 1953): 93

¹¹ หจข. ร.5ม.2.12/2 รายงานหลวงพรหมภักดีถึงพระยาสุโขมนัยวินิต ที่ 44/149 เรื่องฝรั่งไปเที่ยวเมืองแขก ลงวันที่ 25 กรกฎาคม 118.

(James McCarthy) หรือ พระวิภาคภูวดล ที่มาบริเวณชายแดนรามัน-เปรักในปี 1881 ระบุว่าราชาแห่งระแงะไม่สามารถบังคับเรียกเก็บภาษีได้อย่างมากก็ได้แค่ตัดเส้นทางลำเลียงเสบียงสินค้าที่ส่งเข้ามา แต่ชาวจีนที่โต๊ะโมะก็สามารถรับสินค้าต่างๆ จากเพื่อนร่วมชาติของเขาที่บาลม (Balom ปัจจุบันสะกดว่า Belum) ซึ่งเป็นเหมืองทองของชาวจีนที่อยู่ในเปรักที่มีเส้นทางเชื่อมต่อถึงกันจึงทำให้พวกเขาสามารถแข่งขันต่อราชาระแงะได้¹² การแข่งขันต่อผู้ปกครองมลายูในพื้นที่และต่อมาได้รับการรับรองสถานะและอำนาจของหัวหน้าชาวจีนในพื้นที่โต๊ะโมะนี้ โต๊ะโมะจึงอาจถือว่าเป็นดินแดนอิสระที่มีพันธะในรูปแบบของการส่งเครื่องราชบรรณาการต่อกษัตริย์สยามผ่านผู้ว่าราชการเมืองสงขลา “เจ้าคุณสงขลา” เช่นเดียวกับหัวเมืองมลายูทั้ง 7 หัวเมืองผู้มาเยือนชาวตะวันตกจึงถือว่าโต๊ะโมะเป็นรัฐหนึ่งหรือเรียกว่า “รัฐโต๊ะโมะ” หรือ ฮูลูสาย (Hulu Sai) ท่ามกลางรัฐมลายูทั้ง 7 ของสยาม¹³

สภาพของโต๊ะโมะในช่วงปลายศตวรรษที่ 19 นั้น เฮนรี หลุยส์ได้เล่าให้ฟังว่า การเดินทางจากภายนอกหรือบริเวณชายฝั่งมีเส้นทางหลักสองเส้นทาง เส้นทางแรกเป็นทางบก อันเป็นเส้นทางที่เขาเข้าไปโดยโดยสารช้างจากต้นหยงมัสผ่านทาง “เดน โปรโป” (Den Propo) ซึ่งเป็นทางในช่องเขาที่จะเข้าหุบสายบุรีและเขตของโต๊ะโมะ¹⁴ ซึ่งจุดแรกที่พบคือหมู่บ้านเล็กๆ ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำ อันเป็นที่รู้จักกันในนาม จูไก (Chukai)¹⁵ ซึ่งเป็นคำภาษามลายูที่หมายถึง โรงภาษี เพราะที่แห่งนี้ผู้ผ่านทางจะถูกเรียกเก็บภาษีอากรโดยหัวหน้าชาวจีน ในขณะที่อีกเส้นทางซึ่งน่าจะเหมาะสมกับการขนส่งสินค้ามากกว่าคือเส้นทางทางน้ำ การล่องเรือขึ้นมาตามแม่น้ำสาย เรือขนาดใหญ่ที่มีขนาดบรรทุกมากกว่า 5 ตันสามารถขึ้นมาได้ถึงบ้านตำมะหงัน (Tremagan)¹⁶ แล้วต้องเปลี่ยนเป็นเรือเล็กที่มีขนาดบรรทุกไม่เกิน 2 ตันเพื่อไปที่บ้านบือแน (Bene) ที่ชาวพื้นเมืองถือว่าเป็นจุดสิ้นสุดการเดินทางในแม่น้ำสาย

¹² James McCarthy, *Surveying and Exploring in Siam* (London: John Murray, 1900), p. 16

¹³ Henry Louis, “On the River Telubin,” p. 220.

¹⁴ ปัจจุบันเส้นทางนี้คือทางหลวงสาย 4115 ที่เชื่อมต่อระหว่างอำเภอสุคีรินกับอำเภอเวียง จังหวัดนราธิวาส

¹⁵ คือแถบบ้านกะลุปี ตำบลมาโมง อำเภอสุคีริน จังหวัดนราธิวาส ในปัจจุบัน ซึ่งในช่วงต้นปี 1941 ภายหลังจากกรณีพิพาทอินโดจีนที่รัฐบาลไทยได้ออกพระราชกำหนดควบคุมและดำเนินงานการบูรณะการทำเหมืองแร่ทองคำ พ.ศ. 2483 และเข้าควบคุมกิจการเหมืองทองของบริษัทเดส์ มินส์ ด’ออร์ เดอ ลิทโซ จำกัด ของฝรั่งเศสที่โต๊ะโมะ วิชา เศรษฐบุตร ซึ่งเข้าไปทำหน้าที่ควบคุมได้เดินทางในเส้นทางนี้ เล่าให้ฟังว่า “เราเดินทางด้วยความยากลำบาก จากกรุงเทพฯ ปรารถไฟ ไปลงสู่โงะ-ลก แล้วเดินอีก 16 กิโลเมตรถึงอำเภอเวียง อยู่ข้างใน จากนั้นต้องเดินข้ามเขา เดินทั้งวัน ของก็เอาขึ้นหลังข้างไป ตัวเราเดิน เพราะว่าหน้าที่ไปสำรวจจีน ไปนั่งข้างดูไม่รู้อะไรหรอก เดินไปเจอแต่ทาก เป็นครั้งแรกในชีวิตที่เจอ วันแรกก็ไปพักที่บ้านกาลูปี บ้านก็ไม่มีอะไร มีโรงเตี้ยมอยู่โรงหนึ่ง แจกนี้ขยันจริงๆ นะ ขนาดเราเข้าป่ายังมีเจ๊กมาดักเอาตัวเรานะ (หัวเราะ) มีที่พัก มีอาหารกิน ไปถึงนั่นมันไม่ยากเดินแล้ว มันเปลี่ยว หัวก็ทิว นอนค้างคืนหนึ่ง รุ่นขึ้นก็มีแรงเดินไปจนถึงเหมือง” อรสม สุทธิสาคร (สัมภาษณ์), “วิชา เศรษฐบุตร ก้าวบุกเบิกของนักธรณีวิทยา,” *สารคดี* 128 (ตุลาคม 2538): 124.

¹⁶ คือบ้านท่าเรือ ตำบลเรือเสาะ อำเภอเรือเสาะ จังหวัดนราธิวาสในปัจจุบัน

สำหรับโต๊ะโต๊ะแล้ว ปือแนถือว่าเป็นหน้าด่านของ “อาณาจักรของราชาจีน” ในเส้นทางแม่น้ำ และเป็นจุดเริ่มต้นของแหล่งแร่ทอง แต่ในช่วงเวลาที่หลุยส์เข้าไป บริเวณนี้เสื่อมคลายลงไปมาก เพราะทองคำในบริเวณนั้นหมดไปแล้ว หมู่บ้านก็เริ่มร้างผู้คน การเดินทางจากจุดนี้ไปสามารถใช้เรือพายขนาดเล็ก (Canoe) ได้เฉพาะฤดูน้ำหลากไปจนถึงจูโกหรือโรภาซิ ซึ่งบริเวณนี้เป็นแหล่งล้างแร่ทองขนาดใหญ่และมีการขุดหาทองบ้างเหมือนกัน ถัดจุดนี้ขึ้นไปไม่กี่ไมล์ บริเวณริมฝักฝั่งของสายน้ำ ตั้งแต่หมู่บ้านชาวจีนเล็กๆ ชื่อ “ฮูลูซาย” (Hulu Sai) เรือยไปถึงบ้านปาโจ (Pacho) เป็นแหล่งที่มีคนงานร่อนทองอยู่ตลอด ในขณะที่การหาสายแร่ควอตซ์ที่มีแร่ทองคำอยู่ (gold quartz) ที่หมู่บ้านปาโจและโต๊ะโต๊ะ รวมถึงที่จูโกทั้งหมดล้วนทำโดยคนจีน หมู่บ้านที่สำคัญที่สุด คือ บ้านโต๊ะโต๊ะเป็นหมู่บ้านที่ “ราชาชาวจีน” อาศัยอยู่ และเป็นสถานที่ที่มีความเฟื่องฟูที่สุดเช่นกัน ด้วยมีประชากรที่มีอยู่ราวสามถึงสี่ร้อยคน ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำในหุบเขาแคบๆ ซึ่งหมู่บ้านอยู่สูงจากระดับน้ำทะเลราว 700 ฟุต ขณะที่ภูเขาทั้งสองด้านสูงจากระดับน้ำทะเลถึง 1,200 ฟุต ลึกเข้าไปจากโต๊ะโต๊ะภูมิภาคประเทศก็จะ เป็นป่าดงดิบและมีภูเขาที่สลับซับซ้อน¹⁷

จากระยะเวลาที่ยาวนานของการหาทองคำ (Alluvial Gold) ในลานแร่ที่ชาวจีนจะย้ายจะจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่งเมื่อทองหมด จนในช่วงทศวรรษ 1890 ทองคำในลานแรลดน้อยลงมาก ชาวจีนจึงเริ่มใช้วิธีการขุดหาสายแร่ควอตซ์ที่มีทองคำอยู่

ในภูเขาแทน โดยใช้วิธีการและเครื่องมือที่พื้นฐานและดั้งเดิมอย่างที่สุด หลักๆ มีเพียงชะแลงไม้ไผ่ยาว และหนักที่มีปลายทำด้วยโลหะ โดยอาศัยแรงดันน้ำที่ไหลแรงที่ทำให้หินที่ฝังอยู่ในดินแยกหล่นลงมาได้ ไม่มีการใช้ระเบิดหรือลิ้มในการสกัด หรือแม้กระทั่งพลั่ว เครื่องมือโลหะอื่นๆ มีใช้น้อยมาก มีพักต้องพูดถึงเครื่องจักรสมัยใหม่ นอกเสียจากจอบที่มีหน้ากว้างและตะกล้าในการขุดหลุมที่ขุดเป็นอุโมงค์เข้าไป ด้วยข้อจำกัดของเทคโนโลยีดังกล่าวทำให้ขุดไปได้ไม่ลึกนักและมักถล่มลงมาจนต้องเริ่มขุดกันใหม่อีก ซึ่งในช่วงที่เฮนรี นอร์แมนเข้าไปช่วงกลางทศวรรษที่ 1890 มีไม่ต่ำกว่า 28 หลุม¹⁸ ในเหมืองหนึ่งมีคนงาน 27 คน คาดว่าหลุมอื่นๆ ก็คงจำนวนใกล้เคียงกัน คนทำเหมืองถือว่าเป็นเจ้าของหลุมที่ตนเองขุดซึ่งพวกเขาจะทำงานตลอดเวลากลางวัน ทั้งนี้เพราะมีกฎว่าห้ามทำในเวลากลางคืน วันหนึ่งจะได้แร่ควอตซ์ประมาณครึ่งตัน วิธีการคือพวกเขาใช้ค้อนทุบสายแร่ออกมาซึ่งมีขนาดเส้นรอบวงราวหนึ่งนิ้วครึ่งแล้วใช้มือเลือกก้อนที่มีแร่ทองคำฝังอยู่เพื่อส่งไปยังโรงตำแร่ ส่วนที่เหลือทิ้งคิดเป็นหนึ่งในแปดหรือเกือบครึ่งหนึ่งจากที่หามาได้ การแยกและหลอมทองก็ใช้วิธีการแบบโบราณเช่นกัน แต่มีโรงตำแร่บางโรงที่ใช้ค้อนตีเหล็กที่ใช้พลังจากกังหันน้ำ โดยได้ต้นแบบจากโรงงานทำรูปในประเทศจีน ซึ่งโรงงานกังหันน้ำแบบนี้จะเป็นเจ้าของร่วมกันภายในกลุ่มชาวเหมือง ในขณะที่ส่วนใหญ่จะใช้วิธีตำด้วยเท้า (Foot-mill) ส่วนการร่อนหาทองในแม่น้ำนั้น เป็นจะทำโดยชาวจีน “ชนชั้นที่ยากจนกว่า” โดย

¹⁷ Henry Louis, “On the River Telubin,” pp. 228-230

¹⁸ Henry Norman, *The People and Politics of the Far East*, p. 556.

ทองที่อยู่ในแม่น้ำจะเป็นเศษแร่ทองที่เหลือจากกระบวนการทำทองของเหมืองที่ต้นน้ำดังปรากฏว่า จะไม่มีทองหรือมีน้อยมากในแหล่งน้ำที่อยู่เหนือบริเวณเหมืองทอง โดยวันหนึ่งจะได้ทองประมาณ 7.3 เกรน (ประมาณ 0.47 กรัม)¹⁹

จำนวนประชากรที่อาศัยอยู่และมาทำทองในเขตนี้ในช่วงต้นทศวรรษ 1890 อยู่ระหว่างหนึ่งพันถึงสองพันคน แต่ตัวเลขดังกล่าวก็ชวนให้สงสัยถึงความแม่นยำในการประมาณการหรือไม่ก็มีความเปลี่ยนแปลงของจำนวนประชากรที่รวดเร็วตามแหล่งแหล่งทองที่มีแนวโน้มที่ลดลง เพราะในช่วงก่อนกลางทศวรรษ 1890 นอร์แมนประมาณเอาไว้ อยู่ที่ราวสี่ร้อยคน ซึ่งในจำนวนนี้เป็นชาวมลายูอยู่ ราวร้อยคน โดยชาวจีนจะทำงานด้วยกันและเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตร่วมกันในกงสี (Kongsis) ซึ่งในแต่ละกงสี ก็จะมีการแข่งขันและหน้าที่ที่แตกต่างกันไปตั้งแต่ก่อกิจจนถึงหัวหน้า โดยแต่ละคนก็จะได้รับส่วนแบ่งจากการทำทองตามส่วนที่ตนเองร่วมทุนลงแรงไป แต่ทั้งหมดต้องถูกเก็บภาษีอย่างหนักจากกัปตันจีน ซึ่งแน่นอนว่าส่วนหนึ่งของภาษีที่เก็บได้นั้นแบ่งให้กับเจ้าหน้าที่ชาวสยามอีกต่อหนึ่ง²⁰

น่าเสียดายว่าบันทึกของชาวต่างประเทศไม่ได้บอกถึงเรื่องของวิถีชีวิตในด้านอื่นๆ นอกจากทำทองของชาวโต๊ะโมะ แต่ดูเหมือนว่าพื้นที่ดังกล่าว จาก

▶ โรงตำแร่ทองชาวจีนที่โต๊ะโมะในช่วงกลางทศวรรษ 1890 ที่มา: Henry Norman, *People and Politics of the Far East* (London: T. Fisher Unwin, 1895), to face page 556.

สภาพที่ยังเป็นป่าอยู่จะไม่สามารถพึ่งพาตนเองทางอาหารได้ ข้าวและเสบียงอาหารอื่นๆ คงส่งมาจากข้างนอกทั้งจากบาโลมทางฝั่งเปรักข้างต้น แต่เส้นทางหลักคงเป็นแม่น้ำสายซึ่งสะดวกกว่ามาก ดังที่พระจุลจอมเกล้าฯ กษัตริย์สยามได้บันทึกไว้ในคราวเยือนเมืองสาย ในปี 1889 ที่ระบุว่า มี “เรือเหนือบ้านทุกฝีนยาสุบายาแดงปลา ขึ้นไปขายถึงบ่อทอง เมืองระแงงและเมืองรามัน ขาล่องบันทุกดีบุกบ้างเข้าสารบ้าง”²¹ ซึ่งก็รวมถึงการสัญจรของผู้คนและการอพยพตั้งถิ่นฐาน ดังปรากฏว่ากัปตันจีนหรือหลวงวิเศษสุวรรณภูมิก็ได้มาสร้างบ้านและตระกุลวิเศษสุวรรณภูมิที่ตั้งรกรากที่สายบุรีหลังจากเลิกทำทองที่โต๊ะโมะแล้ว²²

¹⁹ ดูรายละเอียดการทำทองที่โต๊ะโมะได้ใน Henry Louis, “A Chinese System of Gold Milling,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (9 October 1891): 3.

²⁰ Henry Norman, *The People and Politics of the Far East*, p. 556.

²¹ พระจุลจอมเกล้าฯ, *เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู เมื่อรัตนโกสินทร์ศก 108, 109, 117, 120 รวม 4 คราว* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, 2468), หน้า 38.

²² พนมเทียน, *ลึกลับลึกลับ*, หน้า 19-20.

บริษัทภูเขาทองโตะโตะจำกัด

เฮนรี หลุยส์ไปเยือนโตะโตะในเดือนกันยายน 1890 เราไม่แน่ใจว่าขณะที่เขาอยู่ที่นั่นได้ทราบถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับโตะโตะหรือไม่ แต่แน่นอนว่าเขาก็เป็นคนหนึ่งที่เขาไป “ล่าสัมปทาน” ทำเหมืองในสยามในช่วงเวลาที่ไม่ว่าใครต่อใครในชุมชนชาวยุโรปที่บางกอกก็พูดแต่เรื่องสัมปทาน²³ เพราะเขาเองก็ได้ประทานบัตรมาหนึ่งใบ²⁴ ในเดือนมกราคม 1890 รัฐบาลของกษัตริย์สยามได้มอบประทานบัตรทำเหมืองทองในท้องที่แขวงเมืองระแงะ (Lingi) 2 ใบ ให้แก่ ตันกิมแจ่ง หรือ พระยาสยามอนุกุลกิจ กงสุลสยามประจำสิงคโปร์ ซึ่งเป็นหุ้นส่วนกับ นาย ซี. เอ็ม. อัลเลน (C.M. Allen) ผู้จัดการ Perseverance Estate สิงคโปร์ และนายเฮนรี นอร์แมน²⁵ ผู้สื่อข่าว Pall Mall Gazette โดยผู้รับสัมปทานทั้งสองรายจะต้องจ่ายค่าภาคหลวงเป็นมูลค่าร้อยละ 5 ของทองคำ และร้อยละ 15 ของแร่อื่นๆ ให้แก่รัฐบาล²⁶

ไม่ชัดเจนนักว่าพื้นที่สัมปทานทำเหมืองทองของพระยาสยามอนุกุลกิจอยู่ตรงไหน แต่ชัดเจนว่าเฮนรี นอร์แมนได้ประทานบัตรทำทองที่โตะโตะในราคา 170,000 ปอนด์ ซึ่งผู้วิเคราะห์ว่าภายใต้สภาวะการแข่งขันกันขอประทานบัตร ค่าประทานบัตรจากบางกอกมีราคาแพงกว่าที่เป็นจริง สำหรับโตะโตะที่ไม่ได้มีทองคำจำนวนมากตามที่คาดการณ์กัน²⁷ กระนั้นหลังจากได้รับประทานบัตรนอร์แมนได้ร่วมมือกับนาย ซี.พี. ชาร์เตอร์ (C.P. Charter) ในการหาผู้มาลงทุนทำเหมืองทอง โดยนายดับเบิลยู วอร์เรน (W. Warren) วิศวกรเหมืองแร่ที่ประสบความสำเร็จในการทำเหมืองในตะวันออก ได้มาสำรวจที่โตะโตะโดยระบุว่าแหล่งแร่ทองคำที่มีมูลค่ามหาศาล มีต้นทุนการดำเนินการที่ต่ำด้วยมีความพร้อมในด้านต่างๆ และเชื่อมั่นว่าจะทำผลกำไรได้อย่างงดงาม ด้วยเหตุนี้นักลงทุนที่ลอนดอนจึงร่วมกันก่อตั้งบริษัท The Temoh Gold Hills Limited เมื่อวันที่ 18 กันยายน 1891 ด้วยทุนจดทะเบียน 175,000 ปอนด์ (ซึ่งมีมูลค่าไม่ต่ำกว่า 16,000,000 ปอนด์ในปัจจุบัน) โดยมีสำนักงานอยู่ที่ถนนลอมบาร์ด (Lombard Street) อันศูนย์กลาง

²³ “Mining Concessions and Minerals in Siam,” *Straits Times Weekly Issue* (4 March 1890): 4.

²⁴ คือที่ “เอยาวาเตีย” (Ayer Katia) ตำบล “กำปงรูสา” แขวงเมืองระแงะ ซึ่งก็อยู่ในเขตโตะโตะ ได้ประทานบัตรในปี 1894 “ประกาศกรมราชโลหกิจ ลงวันที่ 15 ธันวาคม 124,” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 22 (24 ธันวาคม 124): 148-949.

²⁵ เฮนรี นอร์แมน หรือ Sir Henry Norman, 1st Baronet PC (1858-1939) เป็นชาวอังกฤษ แต่ได้รับการศึกษาที่ฝรั่งเศสและสำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรบัณฑิตจากมหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด (Harvard University) หลังจากที่เป็นผู้สื่อข่าวให้กับหนังสือพิมพ์หลายฉบับและเดินทางไปทั่วตะวันออก พร้อมกับทำธุรกิจเกี่ยวกับเหมืองแร่แล้ว เขากลับมายังอังกฤษลงสมัครเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในสังกัดพรรคเสรีนิยม ซึ่งได้รับเลือกตั้งในเขตเวลเลอร์แฮมป์ตันได้ระหว่างปี 1900 - 1910 และเขตแบล็กเบิร์นระหว่างปี 1910-1923 และได้รับการแต่งตั้งเป็นองคมนตรีในปี 1918 นอกจากนี้ยังเคยดำรงตำแหน่งในคณะรัฐมนตรีเป็นระยะเวลาสั้นๆ โดยเป็นผู้ช่วยเจ้ากรมไปรษณีย์ (Assistant Postmaster General ซึ่งเทียบเท่ารัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงไปรษณีย์และโทรคมนาคม) ในปี 1910

²⁶ “Concession Hunting in Siam,” *The Straits Time Weekly Issue* (28 January 1890): 4.

²⁷ *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (11 September 1891): 2.

ทางการค้า การเงินการธนาคารของลอนดอน เพื่อมาลงทุนทำเหมืองแร่ทองคำในพื้นที่สัมปทานของนอร์แมน²⁸

การทำเหมืองทองที่โตะโมะของบริษัทภูเขาทองโตะโมะจำกัด เริ่มต้นในช่วงต้นปี 1892 แต่ดูจะไม่ราบรื่นเท่าไรนัก เพราะในเดือนมีนาคมมีข่าวว่าวิศวกรและคนงานของบริษัทเข้าไปก็พื้นที่สัมปทานแล้วพบว่าพื้นที่ตามประทานบัตรทับซ้อนกับบริเวณที่คนจีนทำเหมืองทองอยู่ และชาวจีนปฏิเสธที่จะออกจากพื้นที่ บริษัทจึงต้องร้องเรียนไปยังกรุงเทพฯ ให้จัดการกับปัญหานี้โดยด่วน รัฐบาลที่กรุงเทพฯ ก็ได้ส่ง “พระองค์เจ้าสายฯ” (H.H. Chow Sye-พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์) และ “นายแพทย์ใหญ่” (Dr. Yai-หม่อมราชวงศ์สุพันธ์ สนิทวงศ์) ลงไปจัดการกับปัญหานี้²⁹

เนื่องจากหนังสือพิมพ์สิงคโปร์ฟรีเพรสแสดงความเห็นต่อกรณีนี้ว่าบริษัทมีสิทธิเหนือว่าชาวจีนที่อยู่ที่โตะโมะ เพราะมีประทานบัตรจากกษัตริย์สยาม³⁰ ในวันต่อมาที่ข่าวดังกล่าวตีพิมพ์ที่สิงคโปร์ C.M.A. (ซี. เอ็ม. อัลเลน)³¹ แห่ง Perseverance Estate ได้ก่อวิวาทะย่อยๆ ในหน้าหนังสือพิมพ์เกี่ยวกับปัญหาสัมปทานของนอร์แมนด้วยการเขียนจดหมายโต้ส่งสิงคโปร์ฟรีเพรสว่าได้รับข้อมูลผิดๆ เพราะเจ้าของเหมืองโตะโมะชาวจีนนั้น เท่าที่ทราบได้รับสัมปทานมาไม่ต่ำกว่า 20 ปีแล้ว โดยมีประทานบัตรที่ลงนามโดยกษัตริย์สยามทั้งจากพระองค์ก่อนและปัจจุบัน ซึ่งตัวเองเคยเห็นประทานบัตรดังกล่าวนี้ กษัตริย์สยามไม่มีความตั้งใจที่จะยกเลิกสัมปทานดังกล่าวแต่อย่างใด หากประทานบัตรใหม่ที่ให้แก่ นอร์แมน ให้เฉพาะสิทธิในการเปิดหลุมใหม่ไม่ใช่เข้าไปทำในพื้นที่ที่มีผู้ครอบครองอยู่แล้ว³²

²⁸ “Mr. Henry Norman’s Concession,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (3 November 1891): 3. และ “The Collapse of the Temoh Gold Hills, Limited,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (4 April 1893): 2.

²⁹ *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (29 March 1892): 3.

³⁰ *Ibid.*

³¹ ซี. เอ็ม. อัลเลน ชาวอังกฤษ มาที่มลายาในปี 1854 ในฐานะผู้ช่วยวิจัยของอัลเฟรด รัสเซล วอลเลซ นักชีววิทยาอีกคนที่เสนอทฤษฎีวิวัฒนาการแบบเดียวกับชาลส์ ดาร์วิน ต่อมาได้ทำงานในกิจการเหมืองแร่ในมลายา โดยเคยช่วยงานนายพิชเชอร์ผู้ก่อตั้งบริษัท Gelena ที่ได้เคยทำธุรกิจซื้อขายแร่กับตระกูลคณานุรักษ์ที่ปัตตานี ซึ่งจากประสบการณ์ทำงานดังกล่าวคงจะทำให้เขาได้รู้จักกับตันกิมแจ่ง (พระยาสยามอนุกุลกิจ) ที่เคยมีเหมืองแร่ดีบุกที่นั่นและเป็นชาวจีนผู้ทรงอิทธิพล โดยเฉพาะเป็นหัวหน้าตระกูลแซ่ตั้ง (“เงิน” ฮกเกี้ยนออกเสียงว่า “ตัน”) ซึ่งคณานุรักษ์ก็เป็นแซ่ตันเหมือนกัน “Death of Mr. C. M. Alien,” *The Straits Times* (7 July 1892): 2.

³² *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (31 March 1892): 3.

บริษัทไม่เห็นด้วยกับ “จดหมายที่ลงนามโดย C.M.A.” จอห์น แอนเดอร์สัน (John Anderson) ตัวแทนของบริษัทฯ ได้เขียนจดหมายปฏิเสธข้อความของอัลเลนที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์นั้นไม่ถูกต้องและยืนยันสิ่งโคปรีเพรสว่าเข้าใจถูกต้องแล้ว³³ ในแง่หนึ่ง อัลเลนซึ่งเป็นหุ้นส่วนกับพระยาสยามอนุกุลกิจ ที่เพิ่งเสียชีวิตเมื่อไม่ถึงสองเดือนก่อน ในการทำเหมืองทองในแขวงเมืองระแงะ จึงเป็นคู่แข่งที่สำคัญของบริษัท The Temoh Gold Hills Limited โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพิจารณาว่าพระยาสยามอนุกุลกิจ ในฐานะเจ้าสัวคนสำคัญในมลายาและหัวหน้าตระกูลแช่ตั้งที่มีอิทธิพลอย่างมากในหมู่ชาวจีนในกอลันตันและปาตานี³⁴ เขาจึงต้องแสดงบทบาทต่อกรณีสัมปทานนอร์แมนอย่างแข็งขัน เขาได้เขียนจดหมายอีกฉบับตอบโต้แอนเดอร์สันว่า จดหมายที่แอนเดอร์สันเขียนมาให้เหตุผลสนับสนุนหรือโต้แย้งแต่อย่างใดและการบอกว่าบริษัทฯ มีสิทธิเหนือชาวจีนที่ทำเหมืองทองนั้นจะเป็นการด่วนสรุปเกินไป เพราะข้าหลวงที่รัฐบาลส่งไปจัดการปัญหายังคงทำงานอยู่ นอกจากนี้เขายังเล่าว่า ต้นกิมแจ่มมีหลักฐานอันเป็นที่น่าพึงพอใจแก่ฝ่ายชาวจีน และได้ส่งวิศวกรเหมืองแร่ที่มีประสบการณ์ไปกำหนดที่ตั้งเหมืองร่วมกับชาวจีนในพื้นที่พร้อมมีแผนที่จะนำเครื่องจักรมูลคราว 4,000 เหยียด และถ้าผลออกมาน่าพอใจก็จะเพิ่มมูลค่าเป็น 12,000 เหยียด

เข้าไปในพื้นที่ ซึ่งก่อนที่ท่านจะเสียชีวิตก็ได้ทำสัญญาจัดซื้อเครื่องจักรแล้ว³⁵ แน่แน่นอนว่าบริษัทฯ ต้องปฏิเสธข้อกล่าวอ้างเช่นเคยและยืนยันว่าระหว่างบริษัทฯ กับรัฐบาลสยามไม่มีข้อพิพาทระหว่างกัน³⁶

วิวาทะจบลงอย่างรวดเร็ว พร้อมๆ กับข่าวคราวเกี่ยวกับสัมปทานของพระยาสยามอนุกุลกิจและอัลเลน ซึ่งคาดว่าจะไม่มีการดำเนินการอะไรมากนัก เพราะการเสียชีวิตทั้งพระยาสยามอนุกุลกิจ และต่อมาในเดือนกรกฎาคม อัลเลนก็เสียชีวิต³⁷ ซึ่งก็เป็นช่วงที่ปัญหาสัมปทานของนอร์แมนได้รับการคลี่คลาย หนังสือพิมพ์รายงานว่า ปัญหาที่ไต่ะโมะก็เช่นเดียวกับที่บางสะพาน ประจวบคีรีขันธ์ ที่มีคนพื้นเมืองทำเหมืองทองอยู่ก่อนหน้าแล้ว รวมถึงใช้ป่าที่ไม่เพียงแต่ชาวยุโรปที่เข้าไปเท่านั้นแต่รวมถึงคนงานชาวพื้นเมืองก็ป่วยไข้หนักประมาณกัน การทำเหมืองที่นั่นมีความยากลำบากเป็นอย่างมาก ในการแก้ปัญหาชาวจีนที่อยู่ในพื้นที่สัมปทานของนอร์แมนที่ไต่ะโมะ ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 40 ตารางไมล์นั้น รัฐบาลสยามได้มอบอำนาจเต็มให้แก่พระองค์เจ้าสายฯ ในการจัดการปัญหา เมื่อไปถึงพระองค์เจ้าสายฯ ได้อธิบายให้ชาวจีนที่นั่นทราบถึงความต้องการของรัฐบาลที่จะให้พวกเขาออกจากพื้นที่สัมปทาน พร้อมกันนั้นนายฮอดจ์ (Hodge) วิศวกรเหมืองแร่ ซึ่งทำหน้าที่ผู้จัดการเหมืองแร่ของบริษัทฯ ก็สัญญากับชาวจีนว่าบริษัทจะจ่ายค่าชดเชยสำหรับขนย้าย ทำให้มีชาวจีนมาอ้างตัวว่า

³³ The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (1 April 1892): 3.

³⁴ “Death of Tan Kim Ching,” The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (29 February 1892): 3.

³⁵ The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (4 April 1892): 3.

³⁶ The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser (6 April 1892): 3.

³⁷ “Death of Mr. C. M. Alien,” The Straits Times (7 July 1892): 2.

เป็นผู้อาศัยอยู่ในพื้นที่พิพาทเป็นจำนวนมาก ซึ่งการกระทำของฮอดจ์ถือว่าเป็นการขัดคำสั่งผู้อำนวยการที่สิงคโปร์ที่ไม่มีนโยบายให้จ่ายเงินในส่วนนั้น หากต้องเป็นหน้าที่ของรัฐบาลสยามในฐานะผู้ให้สัมปทานต้องย้ายคนเงินออกไป³⁸

การตัดสินใจที่ขัดต่อนโยบายของบริษัทฯ เป็นไปได้ว่าเพื่อลดแรงต่อต้านที่มีอย่างรุนแรงในพื้นที่การทำเหมืองทองน่าจะเริ่มต้นอย่างจริงจังราวเดือนสิงหาคม เมื่อผู้เชี่ยวชาญและคนงานเหมืองชาวออสเตรเลียจำนวน 8 คนเดินทางมาถึงโต๊ะโมะ³⁹ การทำเหมืองเป็นไปอย่างยากลำบากและไม่คุ้มค่าเพียงระยะเวลาไม่ถึงครึ่งปีในเดือนมกราคม 1893 มีข่าวลือว่าบริษัทฯ ที่ทำเหมืองในพื้นที่สัมปทานนอร์แมนที่โต๊ะโมะไม่ประสบความสำเร็จและล้มเหลวไม่เป็นท่า⁴⁰ ข่าวลือดูจะเป็นจริงเป็นจิงมากขึ้นในอีกสองเดือนต่อมา วิศวกรเหมืองแร่จากโต๊ะโมะเดินทางกลับออสเตรเลีย ซึ่งปรากฏเป็นข่าวที่ทำให้ทราบว่าการทำเหมืองทองของเฮนรี นอร์แมนได้สิ้นสุดลงแล้ว ผู้สื่อข่าว Times of Ceylon ที่ศรีลังกา สัมภาษณ์วิศวกรสองคนที่กำลังกลับบ้าน คนหนึ่งป่วยหนักเนื่องจากเป็นไข้ป่าให้สัมภาษณ์ไม่ได้ ส่วนอีกคนให้สัมภาษณ์ว่าการทำเหมืองที่นั่นเป็นเรื่องสิ้นคิดอย่างสิ้นเชิง เป็นการกระทำที่ไร้ค่าสูญเปล่า เพราะไม่สามารถทำกำไรจากทองได้เลย

สภาพแวดล้อมยังอันตรายและเลวร้ายมาก “เขาและเพื่อนคิดว่าดีแล้วที่ได้ออกมาจากที่นั่น และคิดว่าจะไม่มีทางกลับไปนั่นอีก”⁴¹

ทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ตามรายงานของวอร์เรน วิศวกรเหมืองแร่และต่อมาได้เป็นวิศวกรที่ปรึกษาของบริษัท ได้ไปสำรวจเพื่อศึกษาความเป็นไปได้ในการลงทุนและก่อตั้งบริษัทระบุน้ำพื้นที่ดังกล่าวอุดมไปด้วยทอง คุ่มค่าที่จะลงทุน มีการคมนาคมสะดวก ภูมิอากาศดีต่อสุขภาพ ชาวจีนที่นั่นก็เป็นมิตร สามารถจัดหาคนงานและอาหารได้อย่างสมบูรณ์ ที่สำคัญตามรายงานของวอร์เรน คือ มีสายแร่ควอร์ซที่ยาวถึง 3.5 ไมล์ ซึ่งอ้างว่ายาวที่สุดเท่าที่เคยพบในเวลานั้น และมีความหนาถึง 27 นิ้ว ซึ่งถ้าไปทำเหมืองทองที่นั่นจะได้ทองคำปริมาณมหาศาล ซึ่งชาวจีนที่ทำก่อนหน้านั้นก็ได้ผลตอบแทนที่งดงาม⁴² แต่เมื่อคนงานเหมืองของบริษัทฯ เข้าไปกลับเป็นไปตรงกันข้าม การคมนาคมเป็นไปอย่างยากลำบาก การทำเหมืองแร่ทองคำของบริษัทฯ เป็นการทำเหมืองแบบสมัยใหม่ ซึ่งต่างจากวิธีการแบบโบราณของชาวจีน การขนส่งเครื่องจักรเข้าไปในพื้นที่เป็นไปอย่างทุลักทุเล เมื่อวางรางสำหรับรถขนเครื่องจักรได้เพียง 70 หลา (ประมาณ 200 ฟุต) แรก รางก็ชำรุดเสียหาย รถขนของไถลออกจากรางกว่าจะทำให้ได้ครึ่งหนึ่งของระยะทางที่จะไปถึง

³⁸ “The Temoah Gold Mine,” *Daily Advertiser* (1 July 1892): 3.

³⁹ *The Straits Time Weekly Issue* (28 January 1892): 1.

⁴⁰ *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (25 January 1893): 2.

⁴¹ “The End of Henry Norman’s Malay Peninsula Bubble,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (14 March 1893): 3.

⁴² “The Collapse of the Temoh Gold Hills, Limited,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (4 April 1893): 2.

โต๊ะโมะคือ 10 ไมล์ ก็ใช้เวลาไปเกือบหนึ่งปี อุปกรณ์และเครื่องจักรต่างๆ ที่นำเข้ามาจากอังกฤษก็ชำรุดเสียหาย⁴³ ความเป็นปฏิกษณ์ของทั้งคนมลายูที่ขายฝั่งและชาวจีนในเขตสัมปทานที่มีอยู่ราว 200 คน เป็นอุปสรรคต่อการเข้าไปทำเหมืองของบริษัทฯ การเจ็บป่วยด้วยโรคภัยจากป่าทำให้คนงานแทบจะทำงานไม่ได้ รวมถึงเสบียงอาหารที่ไม่สามารถหาได้อย่างเพียงพอ แต่ที่สำคัญที่สุดคือไม่พบทองคำในปริมาณมากตามที่คาดหวังไว้ และที่นำไปสู่จุดชะงักงันของบริษัทฯ คือฮอดจ์ป่วยหนักถึงต้องส่งตัวไปเข้าโรงพยาบาลที่สิงคโปร์ในช่วงกลางปี 1892 ซึ่งกว่าวอร์เรน วิศวกรที่ปรึกษาของบริษัทจะดำเนินการใดๆ รวมถึงขึ้นไปดูเหมือง พร้อมกับผู้จัดการเหมืองและทีมงานชุดใหม่จากออสเตรเลีย ระยะเวลาที่ล่วงมา 3 เดือน วอร์เรนมาถึงโต๊ะโมะเมื่อวันที่ 29 สิงหาคม เขาได้ทำรายงานสำรวจอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งแทบจะเป็นไปอย่างตรงกันข้ามกับรายงานฉบับแรก โดยรายงานไว้ในช่วงเวลาที่ยังไม่มีความแน่นอนที่บริษัทจะเข้ามาทำเหมืองนี้ได้ถูก “ชาวจีนที่มีความตั้งใจเด็ดเดี่ยวและขยันขันแข็ง” ทำตัดหน้าไปเกือบหมดแล้ว หลังจากนั้นก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงภายในฝ่ายบริหารของบริษัทในช่วงปลายปี 1892 แต่ดูเหมือนจะไม่มีอะไรดีขึ้น การค้นพบสายแร่ควอร์ซก็ไม่ได้มีปริมาณที่มากพอ แต่ “พบกับความเจ็บป่วยมากกว่าที่จะเป็นทอง”⁴⁴ ดังนั้นในเดือนกุมภาพันธ์บริษัทจึงเข้าสู่กระบวนการชำระหนี้ (liquidation) เพื่อล้มเลิกกิจการ⁴⁵ อันเป็นการปิดฉากหน้าหนึ่งของการทำเหมืองทองที่โต๊ะโมะ

หลังยุคหลวงวิเศษสุวรรณภูมิและจุดเริ่มต้นของตำนาน

การทำเหมืองทองของชาวจีนในพื้นที่โต๊ะโมะก็ยังคงดำเนินต่อไป แต่ด้วยการทำเหมืองแบบโบราณทองที่หาได้คงมีไม่มาก นอกจากนี้ความมั่งคั่งและอำนาจของหลวงวิเศษสุวรรณภูมิก็คงเสื่อมคลายไปด้วย การปฏิรูปการปกครองได้สลายอำนาจท้องถิ่น ซึ่งรวมถึงอำนาจในการควบคุมกำลังคนของกัปตันจีน ให้มาอยู่ภายใต้ระบบราชการของกษัตริย์ การให้สัมปทานบริษัทฝรั่งและการเข้าไปของพระองค์เจ้าสายฯ เพื่อจัดการปัญหาชาวจีนเป็นส่วนหนึ่งของการแทรกตัวเข้าไปของอำนาจของส่วนกลาง การออกพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. 116 มีผลบังคับใช้ในบริเวณ 7 หัวเมืองตามกฎหมายข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณ 7 หัวเมือง ร.ศ.120 ในปี 1901 อันนำไปสู่การตั้งอำเภอโต๊ะโมะในช่วงเวลาดังกล่าว เท่ากับเป็นการยกเลิกกัปตันจีนไปโดยปริยาย หลวงวิเศษจึงเป็นแค่เจ้าของสัมปทานเหมืองเพียงอย่างเดียว จนเหมืองที่ “เขาจะนุง” หมุดอายุสัมปทานในปี 1908⁴⁶ และเมื่อเขาเสียชีวิตในเดือนธันวาคม 1912 ก็ทำให้ประทาน

⁴³ “The End of Henry Norman’s Malay Peninsula Bubble,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (14 March 1893): 3.

⁴⁴ “The Collapse of the Temoh Gold Hills, Limited,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (4 April 1893): 2.

⁴⁵ *The London Gazette* (17 February 1893): 888.

⁴⁶ “ประกาศกรมราชโลหกิจ วันที่ 14 กันยายน ร.ศ. 127,” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 25 (20 กันยายน 127): 700.

บัตรเหมืองทองที่ “เขากาโปะ” สิ้นอายุเช่นกัน⁴⁷ พนมเทียนกล่าวว่าบ้านวิเศษสุวรรณภูมิที่สายบุรีสร้างขึ้นไม่นานนักก่อนปูของเขาคงจะเสียชีวิต โดยที่ภรรยาและลูกหลานก็ไม่ได้ทำเหมืองทองต่อ ลูกชายที่สืบราชทินนามแทนคือขุนวิเศษสุวรรณภูมิก็เป็นข้าราชการด้านศุลกากร ซึ่งขณะที่หลวงวิเศษสุวรรณภูมิเสียชีวิตมีอายุได้เพียง 11 ปี⁴⁸ จึงเป็นไปได้ว่าก่อนที่ประทานบัตรจะหมดอายุ หลวงวิเศษก็อาจจะไม่ได้ทำเหมืองทองสักกระยะหนึ่งแล้ว

ระหว่างทศวรรษ 1900 กับทศวรรษ 1920 ยังไม่พบข้อมูลที่ชัดเจนว่ามีการทำเหมืองทองที่โต๊ะโมะอย่างไร อันทำให้ความทรงจำหรือประวัติศาสตร์เกี่ยวกับโต๊ะโมะจำกัดอยู่เฉพาะเหมืองของบริษัทฝรั่งเศสในทศวรรษ 1930 แต่คาดว่าคงมีราษฎรในแถบนั้นทำทองเป็นรายย่อยๆ อยู่บ้าง ดังปรากฏในรายงานเกี่ยวกับการทำเหมืองแร่ในสยามในปี 1922 ว่า ทองคำ (alluvial gold) แทบจะหมดไปแล้ว แต่ก็มีการทำเหมืองขุดอยู่จำนวนหนึ่งซึ่งทำโดยชาวจีน⁴⁹ รวมถึงการร่อนหาแร่ในแม่น้ำซึ่งคงมีเป็นจำนวนมากอันเนื่องจากการควบคุมโดยกัปตันจินจนทางการต้องออกประกาศให้ราษฎรต้องจ่ายค่าธรรมเนียมขอใบอนุญาต⁵⁰ จนราวปี 1923 ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวตะวันตกเข้าไป

ทำทองในแถบดินแดนตอนในของก้นตัน ในช่วงเวลาดังกล่าวที่โต๊ะโมะมีการทำเหมืองทองโดยวิศวกรและคนงานเหมืองแร่ชาวตะวันตกด้วย⁵¹ บริษัท The Thomo Gold No Liability ได้ตั้งขึ้นโดยกลุ่มทุนเหมืองแร่ขนาดเล็กในออสเตรเลียเพื่อลงทุนทำเหมืองทองที่โต๊ะโมะ ที่ในขณะนั้นนายแพทย์อาร์.อี.จี. ติลิกี (Dr. R.E.G. Tilleke หรือพระยาวิรัชเวชกิจ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลวชิรพยาบาลและแพทย์ประจำพระองค์รัชกาลที่ 6) เป็นผู้ได้สัมปทาน⁵² บริษัทฯ ได้ให้คอคูดัก (Kaw Joo Tok) ชาวจีนผู้มีอิทธิพลและมีสายสัมพันธ์กับทุ้งคาสาร์-เบอร์เป็นผู้อำนวยการ และส่งเจ.อา. วิคเตอร์ (J.R. Victor) และ อี.แอล. ไมล์ส (E.L. Miles) ไปสำรวจ⁵³ ซึ่งได้รายงานผลสำรวจในเดือนสิงหาคม 1923 พบว่าโต๊ะโมะเป็นแหล่งแร่ทองคำขนาดใหญ่หลายร้อยเอเคอร์ เหมาะแก่การทำเหมืองเรือขุดเพราะเป็นพื้นที่ที่มีความชุ่มชื้นง่ายต่อการทำงาน “ชาวจีนได้เคยทำเหมืองที่นี่ แต่เมื่อมานานมาแล้ว ดังนั้นเราไม่สามารถเชื่อถือข้อมูลเหล่านั้นได้” จำต้องมีการขุดสำรวจดู แต่จะสำเร็จเมื่อไรและจะได้ทองหรือไม่นั้นยังไม่สามารถระบุได้แต่ดูเหมือนว่า “ที่นี่จะเป็นพื้นที่ที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง”⁵⁴

⁴⁷ “ประกาศกรมราชโลหกิจ วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2456,” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 30 (13 กรกฎาคม 2456): 756-757.

⁴⁸ พนมเทียน, *ลึกลับจากถิ่นซึก*, หน้า 21-22.

⁴⁹ “Mining In Siam,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (16 February 1922): 12.

⁵⁰ “ประกาศออกใบอนุญาตร่อนแร่ ตามความในพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ พ.ศ. 2461 หมวดที่ 3 ท้องที่โต๊ะโมะ อำเภอดันหยงมัส จังหวัดนราธิวาส มณฑลปัตตานี,” *ราชกิจจานุเบกษา* เล่ม 39 (8 ตุลาคม 2465): 166-167.

⁵¹ “For Jungle Gold 1923 Rush to A Dorado” *The Straits Times* (9 February 1936): 13.

⁵² “Death of a Mining Expert,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (27 December 1923): 23.

⁵³ *The Mercury* (Hobart, Tasmania) (22 June 1923): 3.

⁵⁴ *The Argus* (Melbourne) (22 September 1923): 32.

แต่ความหวังว่าจะพบทองนั้นจบลงไปอย่างรวดเร็ว เพราะไม่พบทองคำตามที่คาดหวังไว้ ถึงแม้ว่าเทคโนโลยีในการทำเหมืองจะพัฒนาขึ้น ตลอดการคมนาคมและการปกครองท้องถิ่นที่ไม่เป็นอุปสรรคเหมือนเมื่อ 30 ปีก่อน แต่ป่าเขาในแถบนั้นก็ยังคงมีอันตรายจากโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ วิศวกรได้เสียชีวิตหลังจากที่ทำงานที่โต๊ะโมะได้เพียง 5 เดือน⁵⁵ และยังปรากฏว่าในช่วงเวลาดังกล่าวมีชาวตะวันตกอีกอย่างน้อย 1 คน เสียชีวิตที่เหมืองโต๊ะโมะ⁵⁶ ในปีต่อมาบริษัทฯ ประกาศยกเลิกการทำเหมืองทองคำและหันมาทำเหมืองดีบุกที่เบตงแทน⁵⁷ แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ หลังจากนั้นพระยาวิรัชเวชกิจก็มีความพยายามที่จะชี้ชวนให้บริษัทอื่นๆ มาทำเหมืองอีกพร้อมกับข่าวของการค้นพบทองที่โต๊ะโมะ⁵⁸ แต่ก็ดูเหมือนว่าข่าวการทำเหมืองทองที่โต๊ะโมะก็เงียบหายไปอีกครั้ง

เรื่องราวของโต๊ะโมะดูจะเป็นตำนาน เพราะทองคำเป็นสิ่งที่เกือบทุกคนต้องการ ผู้คนจึงหลั่งไหลกันเข้ามา ตั้งเป็นบ้านเรือน ชุมชนเพื่อหาทองและสร้างความมั่งคั่งจากที่นั่น ชีวิตและความใฝ่ฝันของผู้คนต่างยุคต่างสมัยรวมกันอยู่ที่นั่น และจากไปเมื่อมัน “หมด” ไป โต๊ะโมะก็เงียบเหงาร้างไร้ผู้คน คงเหลือแต่ความทรงจำของความร่ำรวยของท้องถิ่นนี้ เรื่องราวของคนยุคก่อนให้กลายเป็นตำนาน ในขณะที่ปัจจุบันคือความหวัง ซึ่งโดยมากแล้วคือความล้มเหลว นำเสียดายที่ประวัติศาสตร์มักจะเล่าเรื่องของวีรบุรุษและความสำเร็จแต่ละเลยที่จะเล่าเรื่องที่ตรงกันข้าม เรื่องราวของโต๊ะโมะทำให้เห็นข้อจำกัดทางประวัติศาสตร์ (หรือบริบททางประวัติศาสตร์) ไม่ว่าจะเป็นการปกครอง เทคโนโลยีและสภาพแวดล้อมที่ล้วนแต่เปลี่ยนแปลง อันทำให้ของมนุษย์ในฐานะปัจเจกชนที่มีเจตจำนงเสรี ตัดสินใจหรือกระทำภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าว ซึ่งผลออกมามักไม่เป็นดังหวัง

⁵⁵ “Death of a Mining Expert,” *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (27 December 1923): 23.

⁵⁶ คือ Mr. Arthur และ Mr. J.R. Victor ชื่อรายหลังเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านเหมืองแร่ทองชาวออสเตรเลียที่มีชื่อเสียง

⁵⁷ *The Mercury* (Hobart, Tasmania) (21 April 1924): 4.

⁵⁸ *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* (5 February 1925): 11.